

**Tapio Tuominen**

## **VALLAN PIILLOISTA JA TYÖKALUISTA**

### SAATTEEKSI

Kirjoittaessaan totalitaarista yhteiskuntaa kuvaavaa teostaan ”Vuonna 1984”, kuvitteli George Orwell tulevaisuuden asuntoihin valtavia, kokonaisen seinän peittäviä televisioruutuja. Nämä jättiläismäiset monitorit olivat toimintaperiaatteeltaan kaksisuuntaisia. Niihin voitiin lähettää jatkuvasti propagandaohjelmaa mutta samaan aikaan ne toimivat myös ”tirkistysluukkuina”, jotka mahdollistivat kansalaisten ympärivuorokautisen tarkkailun. ”Valvovana isona veljenä” valta tunkeutui häikäilemättömästi kaikkialle, riistäen yksittäiseltä kansalaiselta vähäisimmänkin yksityisyyden.

Kauhukuvaa luodessaan Orwell ei tullut ottaneeksi huomioon, että todellisuudessa tällainen yhteisön kaikkien yksilöiden tarkkailu vaatisi valtavasti resursseja. Jo valtion kustantamat jättimonitorit jok’ikisen asunnon jokaiseen huoneeseen, sekä niihin kätketyt huoneistojen elämää filmaavat kamerat maksaisivat kohtuuttomasti. Lisäksi myös kansalaisten tarkkailijat tarvitsisivat omat tarkkailijansa, he taas omansa jne. Koko yhteiskunta perustuisi keskinäiseen epäluottamukseen ja hajoaisi luultavasti melko lyhyessä ajassa omaan mahdottomuuteensa.

Länsimaisessa nykykulttuurissa onkin toiminnassa paljon parempi valvontakäytäntö: jokainen ostaa televisiomonitorinsa itse. Nykyisen television ei tarvitse olla valtavan suuri tai kahteen suuntaan toimiva, eikä sen katselijoita tarvitse vartioida. Kun kansalaiset vartioivat ikiomaa televisiotaan itse ja vielä täysin vapaaehtoisesti, eivät he ennätä puuhastelemaan mitään sellaista, mikä olisi vallan näkökulmasta vaarallista. Tärkeää on myös, että useimmat heistä kokevat tyelevision katselun vapautena, mahdollisuutena valita itse miten yksityiselämänsä viettävät.

Orwellin teoksessa alistettuja aivopestään myös iskulausein, joissa muun muassa tietämättömyyden luvataan olevan valtaa. Periaatteessa Orwell on oikeassa, jos kysymys on alistettujen tietämättömyydestä se lisää vallassa olevien valtaa. Todellisuudessa tällaisten iskulauseiden avoin hokeminen tuskin kuitenkaan auttaisi vallassa olijoita hallittujen toivotunlaiseksi massaksi muokkaamisessa.

Tietämättömyyden sanoman lienee parempi levitä alistettujen joukkoon niin, että he itse kuvittelevat tietomääränsä lisääntyvän. Näin toimii nykyinen ”informaatioyhteiskunta”. Kaikenlaisen informaation ”hyökyaallot” hukuttavat alistetut, joille ei hyökyjen keskellä jää aikaa erotella todellista informaatiota siitä informaatiosta, jonka pääsanoma on: ”vain kuluttamalla yhä enemmän voit olla vapaa ja onnellinen”. Yleensä he valitsevat informaation hyöystä eniten toistettuna ja helpoimmin omaksuttavana juuri tämän.

Michel Foucault esittää teoksensa ”Seksuaalisuuden historia” ensimmäisessä osassa (1998, 65), että vallan toimivuus on suorassa suhteessa siihen, miten hyvin se pystyy kätkemään mekanisminsa. Hänen näkemyksensä mukaan vallan täytyy saada alistettujen kohteidensa hyväksyntä. Tämän perusteella orwellilainen hyökkäävä ja kyyninen valta ei pitkällä aikavälillä voisi toimia, koska se brutaaliudessaan ei saisi alistettujen kansanosien hyväksyntää. Sotilasjunttien, diktatuurien ja ulkoisten miehittäjien eri puolilla maailmaa tekemät kokeilut ovat osoittaneet Foucaultin näkemyksen oikeaksi. Foucault asettaakin vallan suhteen kysymyksen: ”Hyväksyisivätkö alistetut tuon vallan, elleivät he pitäisi sitä pelkkänä halulle asetettuna rajana, joka jättää koskemattomaksi tietyn, vaikka kuinka pienen määrän vapautta? (1998, 65).

Käsitän vallan inhimillisille haluille asetettuna rajana viittaavan kieltoihin, tiettyjen asioiden käsittämiseen tabuina. Ajatus ei ole lähtöisin Foucaultilta eikä se ehkä ole kovin uusikaan. Valta tällaisena ”halulle asetettuna rajana” lienee ollut käytössä aina uskontojen alkuajoista saakka. Erityisen loistavasti se on toiminut uskon puhdistuksen ajoista lähtien. Kun syntejään ei enää voinutkaan saada anteeksi välittömästi kun ripittäytymisen yhteydessä määrätyt rangaistukset oli suoritettu, kasautuivat ne jokaisen painolastiksi ”viimeiselle tuomiolle”. Alistettujen oli ”ikuisuutensa” kannalta syytä ottaa itse vastuu toimistaan eli ryhtyä tarkkailemaan itseään. Paitsi että rajat halulle oli jälleen asetettu, niitä tällä kertaa myös noudatettiin täysin vapaaehtoisesti. Loistava idea valtaa pitävien taholta oli, että ahkeruus katsottaisiin ”viimeisellä tuomiolla” syntisille rangaistusta lieventäväksi ominaisuudeksi. Siten inkvisition lisäksi myös orjapiiskurit (halun konkreettiset rajat) tulivat luterilaisuuden myötä tarpeettomiksi. Ihmiset alkoivat pitää itse huolta niin itsensä kuin lapsiensakin tarkkailusta ja rankaisemisesta. Vielä 1900- luvun puolessa välissä Suomessakin ainakin työväenluokassa suorastaan kilpailtiin ahkeruudessa ja puhtaudessa.

Valta piiloutui siis jumalansa ja luterilais-kalvinistisen moraalin taakse ja kaikki meni hyvin, kunnes myös luterilaisia oppeja alettiin kyseenalaistaa. Näin valta ”halulle asetettuna rajana” alkoi horjua. Vähitellen ajauduttiin tilanteeseen, jossa vallan piiloon saamiseksi piti käsitys vallasta kääntää vastakohtakseen, uskoksi vapaudesta. Valta ei enää voinutkaan näyttäytyä ”halulle asetettuna rajana” vaan sen piti muuttua lupaukseksi tämän rajan ylittymisestä eli mahdollisimman täydellisestä vapaudesta. Ankara, anteeksiantamaton jumala, tai edes hänen empaattinen hulttiopoikansa, eivät enää käyneet vallan työvälineistä saati sen läpinäkymättömistä piiloista.

Tätä uutta, nykyisin toiminnassa olevaa vapauttamme voisi nimittää voyeuristiseksi vapaudeksi, vapaudeksi katsoa. Se on vapautta, joka vapauttaa katsojan myös asioiden omakohtaisesta kokemisesta, hänelle itselleen ei koskaan tapahdu mitään.

#### ELÄVÄN KUVAN KEINOISTA

Länsimaisessa kulttuurissa televisio on viime vuosisadan puolen välin jälkeen noussut yhdeksi vallan vaikutusvaltaisimmista välineistä. Tämän johtuneen suurelta osin siitä, että hyvin monille katsojille tuottaa vaikeuksia erottaa televisiosta näkemänsä ja itse todellisuudessa kokemansa: ”Tiedän, että ihminen on käynyt kuussa, koska olen sen televisiosta omin silmin nähnyt!”

Television kautta katsoja on äärettömän helposti johdateltavissa. Nykyiset keskiikäiset ja sitä nuoremmat sukupolvet ovat jo lapsina oppineet lukemaan ”elokuvan kieltä”. Se kuuluu niihin kulttuurimme itsestäänselvyyksiin, joita yleensä ei tule edes ajatelleeksi, saati sitten kyseenalaistaneeksi. Taitoja ja tekniikkaa vaativia trikkejä ei katsojan huijaamiseen tarvita, yksinkertaisimmillaan kysymys on kuvakulmista, rajaamisesta ja leikkauksista. Niiden avulla määrätään mitä ja miten katsojat näkevät - ja ennen kaikkea, mikä jätetään näyttämättä. Klassinen esimerkki leikkauksella aikaansaadusta harhasta on keinotekoisesti luotu kuva liikkeestä Sergei Eisensteinin elokuvassa ”Panssarilaiva Potemkin”, jota hän esittelee teoksessaan ”Elokuvan muoto” (1978, 118, 121).

*”Jakso rakentuu kolmesta kuvasta, jotka esittävät kolmea liikkumatonta marmorileijonaa Alpukan palatsissa Krimillä: nukkuva leijona, heräävä leijona, nouseva leijona. Teho perustuu sille, että keskimmäisen kuvan pituus on laskettu oikein. Sen*

*päällekkäisyys ensimmäisen kuvan kanssa tuottaa ensimmäisen sykäyksen. Toisella asennolla on hyvää aikaa iskostua mieleen. Kolmannen asennon päällekkäisyys toisen kanssa tuottaa toisen sysäyksen: leijona nousee lopulta pystyyn.”*

Jos kerran marmorileijona saadaan elämään näin yksinkertaisesti, leikkaamalla elokuvaan peräkkäin kolme kuvaa paikallaan pysyvistä patsaista, on elävän luonnon manipuloimisen oltava periaatteessa yhtä helppoa. Usein television luontodokumentteihin rakennetaan jännitystä nostavia tilanteita eri filmejä leikkaamalla ja yhdistelemällä. Totuuden sijasta on tärkeää pitää katsoja kanavalla, hänen mielenkiintonsa on saatava säilymään koko ohjelman ajan. Keskkouluajoltani muistan, kuinka kerran koko koululle esitettiin Disney-tuotantoa oleva, kahden oravan elämästä amerikkalaismetsissä kertova luontoelokuva. Elokuvasa oli kohtaus, jossa näätä hyökkäsi oravan kimppuun, orava kuitenkin puolustautui ja näätä joutui jättämään sen rauhaan. Kohtauksen onnistuneeseen filmaamiseen tarvittiin useampia oravia, sillä ensimmäisissä otissa näätä ei suostunut jättämään vastaanäyttelijöitään henkiin. Elokuvasa näytettiin kuitenkin vain se otos, jossa näätää jostain syystä laiskotti. Tämä luontoelokuva meni jopa luonnontiedon opettajaamme täydestä kuin väärä raha. Elokuvan keinoja tuntemattomana hänenkin oli ilmeisesti mahdotonta kyseenalaistaa sitä, minkä ”omin silmin” oli nähnyt

## VIIHTEESTÄ JA POLITIIKASTA

Entä ihmiset, voidaanko heidätkin saada näkymään siten kuin halutaan? Kyllä, esimerkiksi haastatteluissa ja dokumenteissa on ohjelman tekijöillä käytössään yleensä huomattavasti enemmän filmimateriaalia kuin mitä me lopullisessa ohjelmassa näemme. Lopulliseen ohjelmaan voidaan esimerkiksi ”repliikkien” järjestystä vaihtaa tai niitä lyhentämällä jättää sanotusta jotain olennaista pois. Voidaan myös leikata repliikin päälle katsojaa johdattelevia kuvia tai filmin pätkiä. Toisin sanoen saammekin totuuden sijasta seurata ohjaajan, toimittajan, leikkaajan tai jonkun muun tekemää valikoitua näkökulmaa asiaan. Siksi ohjelmia katsottaessa olisi tärkeää pyrkiä selvittämään tekijöiden motiivit (kaupalliset tai poliittiset?). Katsojan johdattelu on mahdollista jopa suorissa lähetyksissä. Hyvinä esimerkkeinä vaalien alla esitettävät keskusteluohjelmat, joissa poliitikot ovat ottavinaan mittaa toisistaan. Hämmästyttävän tärkeää katsojan mielipiteen muokkauksessa on, näytetäänkö poliitikosta hänen puhuessaan lähikuvaa vai onko hän kokokuvassa pienenä ja vähäpätöisenä muiden joukossa, kenties peräti rajattu

kokonaan kuvan ulkopuolelle. Alaviistosta kuvattuna pienikokoinenkin henkilö saadaan näyttämään suurelta ja arvokkaalta. Olisiko tällä ollut jotain tekemistä sen kanssa että esimerkiksi Paavo Väyrynen 1980-luvun loppupuolella yllättäen kutistui normaaleihin mittoihinsa? Eikö hänen ehkä enää annettu kiivetä tuolille seisomaan ennen kuvausta? Myös poliitikkojen kädet ovat suosittuja kuvauskohteita. Kynää ”hermostuneesti” pyörittelevät tai pöytää rummuttelevat sormet, leikattuna puheen suhteen oikeaan paikkaan, saattavat muuttaa äänestäjien käsitystä kyseisestä poliitikosta. Toimittajat voivat myös keskeyttää puhujan juuri kun hän on päässyt asiaan. Tätä keinoa perustellaan usein sillä, että kaikille keskustelijoille annetaan ”demokraattisesti” yhtä pitkät puheajat. Jotta nykykatsojat eivät kyllästyisi ohjelman seuraamiseen, on näiden puheajojen tietenkin syytä olla mahdollisimman lyhyitä.

## JULKKIKSISTA

Television ja muidenkin tiedotusvälineiden vallan vaikutus politiikkaan näkyy myös siinä, keitä ja millä perusteilla me äänestämme eduskuntaan. Tärkeätä ei tunnu olevan, mitä ehdokkaat sanovat, vaan miten usein ja miten pitkiä aikoja he ovat pystyneet roikkumaan julkisuudessa. On olemassa ihmisiä, jotka tekevät lähes mitä vain päästäkseen viikko- ja iltapäivälehtien palstoille, mieluiten tietysti televisioon. Heistä osa on valmis jopa itse ”paljastamaan” töppäilyjään, kunhan vain pääsevät esille. Kun samat henkilöt esiintyvät vuodesta toiseen viikoittain televisiossa tai iltapäivälehtien lööpeissä, oppii yleisö suorastaan kaipaamaan lisää ”uusia paljastuksia” heidän saippuaoppera-elämästään.

Tiedotusvälineillä on ”maaginen” kyky muuttaa tällaiset jonninjoutavat henkilöt suuren osan kansasta silmissä lähes myyttisiksi sankareiksi tai antisankareiksi. Kyseessä ovat mediakulttuurin luoman julkkiskultin tuotteet. Omituiselta tässä tuntuu, että kun joku on ollut tarpeeksi kauan julkisuudessa, hänen lausuntonsa asioista, joista hänellä yleensä ei ole minkäänlaista käsitystä, alkavat saada auktoriteetin painoarvoa. Mainio esimerkki tästä on valtavalla äänivyöryllä eduskuntaan valittu Toni Halme, joka valituksi tultuaan kehuskeli, ettei hänen vaalikampanjaansa ollut kulunut kolikkoakaan. Nähdäkseni Halme kuitenkin olisi jäänyt valitsematta ilman television ja iltapäivälehtien vuosia kestänyttä ”vaalikampanjaa”, jonka ansiosta Halmeesta oli tullut jokamiehen silmissä ”järkkymätön totuuden etsijä”.

Pierre Bourdieu määrittelee ”julkkisten” olemisen: ”[...] oleminen on tulemista havaituksi televisiossa eli viime kädessä tulemista toimittajien havaitsemaksi,

olemista toimittajien suosiossa (Bourdieu 1999, 23).” Ilman toimittajien suosiota on aina vaarana, että vaikka studioon asti olisi päässytkin, rajautuu kuvan ulkopuolelle.

## ”MEISTÄ” JA ”TOISISTA”

Tiedotusvälineiden avulla voidaan muokata myös meidän käsitystämme itsestämme ja suhteestamme ”toisiin”. Näin saattaa olla silloin, kun ”meidät” erotetaan esimerkiksi terroristeista, kuten jokin aika sitten tapahtuneissa Lontoon pommi-iskuissa. Tiedotusvälineiden avulla opimme, että ”me” olemme hyviä länsimaalaisia, Lähi-itä taas vilisee pahoja terroristeja. Suhteessa meihin he ovat kaikki niin uskonnoltaan kuin ulkonäöltään ja kulttuuriltaan ”toisia”. Näiden ”toisten” eliminoimiseksi voimme hyväksyä jopa sen, että poliisit varmuuden vuoksi tappavat myös viattoman sivullisen, joka ihonvärinsä perusteella olisi voinut olla terroristi (ihmetyttää, miksi pohjoiseurooppalainen ei voisi olla terroristi?).

Voimme pitää jopa onnenamme, että ”meillä” on sentään joitakin vahvoja johtajia, jotka suojelevat ”meitä”, eivätkä jätä ”toisten” pahoja tekoja rankaisematta. Heistä esimerkkinä Tony Blair, joka pommi-iskujen jälkeen uhoi tiedotusvälineissä miten tärkeää on terrorismin kitkeminen juurineen maailmasta. (Yhtenä terroristeja toimintaan yllyttävänä tekijänä Blairin itsensä kitkeminen juurineen maailmanpolitiikasta saattaisi osaltaan vähentää englantilaisiin kohdistuvien terroritekojen määrää.) ”Toisten” luokittelu ”terroristeiksi” ei tiedotusvälineissä ole nykyisin harvinaista. Näin ei välttämättä tapahdu tietoisesti, mutta esimerkiksi toimittajien omat tunteet saattavat vaikuttaa silloinkin, kun he itse kuvittelevat toimivansa täysin puolueettomasti, vain tosiasiat kertoen.

Olisiko terrorismin pelkomme osoitusta jostain meissä itsessämme piilevästä diffuusista, sokeasta ja primitiivisestä? Keitä pitäisimme arvohierarkiassa meitä alempina, jos terroristeja ei olisi? Onko tässä loppujen lopuksi kysymys siitä, että juuri me kunnan ihmiset teemme terroristin omien tarpeittemme vuoksi?

## SENSAATIOSTA

Myös kotimaan sensaatiouutisilla on vaikutuksensa käyttäytymiseemme ja sitä kautta yhteiskuntamme muuttumiseen. Hyvän sensaatiouutisten täytyy sisältää ainakin jonkinasteista dramatiikkaa, siksi murhat, tapot, pahoinpitelyt, rikokset ja

taustoiltaan epämääräiset onnettomuudet ovat hyvin suosittuja aiheita erityisesti iltapäivälehdistössämme. Näitä pikku-uutisia seuratessa saa helposti käsityksen, että väkivalta ja rikollisuus ovat maassamme lisääntyneet lähes räjähdysmäisesti. Yleinen käsitys väkivallan ja rikollisuuden lisääntymisestä puolestaan johtaa yleistä mielipidettä järjestyksen säilyttämiseksi hyväksymään joskus hyvinkin kovaotteisten vartiomiesten määrän jatkuvan lisäämisen. Tämä taas osaltaan johtaa todelliseen väkivallan lisääntymiseen. Näin tiedotusvälineet auttavat valtaa kätkeytymään pelon taakse.

## ESIKUVISTA

Hieman vastaavalla tavalla näkökulmiamme muokataan televisioviihteen meille antamien esikuvien kautta. Huomaamattamme meihin vaikuttavat esimerkiksi sarjafilmiin antamat esimerkit ”ihanneihmisistä”: miten meidän tulee elää, toisin sanoen millainen on ”normaali” länsimaalainen nainen, mies ja perhe; miltä pitää näyttää, miten pukeutua, mitkä ominaisuudet ylipäättään kuuluvat ”normaaliuteen”. Sarjafilmiin menestyvät, kunnostaan huolta pitävät liikemiehet auttavat myös vähemmän menestyvää television tuijottajaa hyväksymään yhteiskunnassa jatkuvasti kiristyvän kilpailun, jopa kannattamaan sitä. Viihteen kautta meille luodaan myös stereotyyppiä niistä piirteistä, joiden avulla tunnistamme arkielämässämme toiset, esimerkiksi seksuaaliset vähemmistöt.

## YLEISÖMÄÄRÄN VAIKUTUKSESTA

Yleisestä harhaluulosta huolimatta Suomessa Yleisradion periaatteisiin ei edes kuulu pyrkimys puolueettomuuteen vaan tasapuolisuuteen. Yleisradiossa valtaa pitävään ohjelmanevostoon valitaan jäseniä eri puolueista sellaisin voimasuhtein, jotka vastaavat puolueiden menestystä eduskuntavaaleissa. Tällainen ”tasapuolisuus” johtaa kuitenkin helposti siihen, että ne, joilla jo muutenkin menee hyvin, saavat parhaiten äänensä kuuluviin.

Johdon ja toimittajien valta niin televisiossa ja radiossa kuin lehdistössäkin on kuitenkin näennäistä valtaa. Esimerkiksi koko Ylen johto pääjohtajaa myöten vaihdettiin vuonna 1994, ei kuitenkaan ohjelmanevoston vallan osoittamiseksi, vaan koska kanavauudistuksen jälkeen Ylen ei ollutkaan onnistunut saavuttaa tavoittelemaansa katsojamäärää (Veijo Hietala 1996, 45). Näin ollen sekään, että iltapäivälehtien lööpit ja radion ja television puheohjelmat vilisevät turhia

julkiksia, tai että yleisradion lyhyissä viiden minuutin uutislähetyksissä yli puolet ajasta vieväksi pääuutiseksi nousee lähes puoli vuosisataa sitten tapahtunut Bodomjärven murhamysteeri viikoittain esiin pulpahtelevine ”yllätystodistajineen” (vrt. ”salarakkaat”), ei johdu ainoastaan toimittajien tavasta käyttää valtaansa. Taustalta löytyy kilpailu yleisöstä.

Kyseinen kilpailu on pakottanut television ja radion asiaohjelmia sekä lehdistön asiapitoisempaa kirjoittelua lähenemään niin tyyllisesti kuin sisällöltään viihdettä. Usein jo keskusteluohjelmiin tehtävät henkilövalinnat takaavat sen, ettei mitään vakavasti otettavaa tule ”etteriin”. Esimerkkinä edellisestä: vähän aikaa sitten lähetettiin eräältä Yleisradion radiokanavista keskusteluohjelma, jossa teemana oli nauru. Studioon keskustelemaan oli pyydetty tutkija, joka oli kirjoittanut väitöstyönsä naurun vaikutuksesta lääkärin ja potilaan välisessä suhteessa. Keskustelukumppaniksi hänelle oli valittu naurujoogan opettaja. Kun sitten ohjelman toimittaja hauskana miehenä vielä vähän väliä keskeytti puhujat, oli lopputuloksena täysin asiaton viihdeohjelma.

Suuntaus näyttää yllättäen olevan sama myös viihteessä itsessään, siis sekä viihde että asiaohjelmat kulkevat yhä viihteellisempään suuntaan. Samaan aikaan kun pääministeri Vanhasen naissuhteet kiinnostavat ihmisiä enemmän kuin hänen politiikkansa ja Sauli Niinistö saa ilmaista mainosaikaa uudelle juorukirjalleen television pääuutisista (TV1 15.8.2005), myös viihteen nimellä kulkevan viihteen taso laskee, ei kuitenkaan vielä niin alas, että asiaohjelmien ja viihteen erottaminen toisistaan olisi aina mahdollista.

Myös tapahtumien vaatima aika vaikuttaa niiden kykyyn kerätä yleisöä ja ylittää uutiskynnys. Nopeat tapahtumat, kuten yllättävät luonnonkatastrofit tai vallankaappaukset kiinnostavat katsojia sensaatiomaisten piirteittensä takia huomattavasti enemmän kuin hyvin hitaat luonnossa tai yhteiskunnassa tapahtuvat muutokset. Itse asiassa nopeat tapahtumat kääntävät katsojien huomion pois hitaasti mutta kovin varman oloisesti maailmaamme muuttavista tapahtumista. Näiden hitaampien tapahtumien, kuten hyvinvointiyhteiskunnan hitaan muuttumisen ”markkinavoimien” hallitsemaksi ja kulutukseen perustuvaksi kilpailuyhteiskunnaksi, takaa löytyy valta. Siksi niiden näkyminen ”jokamiehelle” ei ole edes suotavaa.



## KULTTUURITARJONNASTA

Taide- ja kulttuuriohjelmat jäävät pahimmin jalkoihin kilpailtaessa kuluttajista. Vielä 1980-luvun alussa oli ainakin TV1:llä oma televisiotheaterinsa. Kyseessä oli pieni laitosteatteeri, johon oli kiinnitetty oma vakituinen näyttelijäkuntansa. Näytelmien televisioesityksiä, joita saatettiin valmistella jopa kuukausia, oli useampia vuodessa. Nykyisiin televisio-ohjelmiin verrattuna ne olivat huomattavan korkeatasoisia.

Kanavauudistuksen jälkeinen kilpailu katsojaluvuista on kuitenkin pakottanut myös lupamaksurahoilla toimivat televisiokanavat toimimaan samalla periaatteella kuin kaupalliset kilpailijansa. Televisiotheaterin ja vastaavan tasoisten ohjelmien tilalle tulleista nykyisistä viihdeohjelmista suurin osa kuvataan niin sanotuissa ”vakiokulisseissa”. Ideana on, että studioon kutsutaan yleisö nauramaan ja taputtamaan, kun muutamat ”kansan syvistä riveistä” valitut narsistit kilpailevat jossakin käsittämättömän typerässä leikissä, tai jo julkkiksiksi päässeet juttelevat ”mukavia” talk show’ssa. Yleensä kyseessä ei ole itse kehitelty ohjelma, vaan malli on otettu jostain jo meneillään olevasta, korkeita katsojalukuja keränneestä ulkomaisesta (usein amerikkalaisesta tai englantilaisesta) ohjelmasarjasta. Tämä sitten filmataan suorista lähetyksistä tuttua halpaa ja nopeaa kolmikameratekniikkaa käyttäen (usein kysymyksessä ovatkin suorat lähetykset). Yksittäisen ohjelman suunnittelemiseen ja tekemiseen käytetään jotakuinkin yhtä paljon aikaa kuin sen esittämiseen.

Veijo Hietala (1996, 52) perustelee tällaisten ohjelmien esittämistä seuraavasti: ”Tällä tavoin televisio vakuuttaa katsojansa paitsi reaaliaikaisuudestaan ja ajantasaisuudestaan myös ennen kaikkea ”todellisuudestaan”: postmodernin television mediatrikkeihin kyllästynyt katsoja kaipaa autenttisuutta – jotakin joka on varmasti totta.”

En ole varma, pitäisikö Hietalan väittämä ottaa viihteenä vai asiana? Eikö esimerkiksi suljetun television katsominen antaisi katsojalle huomattavasti varmemman kokemuksen siitä, että hän katselee ”jotakin joka on varmasti totta”? Itse näen perusteluksi, että tällaisten ohjelmien teko on suhteellisen halpaa. Palkkaa ei tarvitse maksaa kuin studiohenkilökunnalle ja juontajalle. Halpatuotannot taas sopivat mitä parhaiten kaupallisten televisiokanavien ohjelmistoon. Jos ohjelma pärjää hyvin kilpailussa katsojista, tuottaa se tekijöilleen mukavasti tuloja mainosajan vuokraamisen muodossa, jos taas ei, on

taloudellinen riski kuitenkin ollut lähes olematon. Tällaisten halpatuotanto-ohjelmien vaikutus ”jokamiehen” makuun on joka tapauksessa turmiollinen, sillä keskittymiskyvyn heikentyessä lisääntyy laiskuus myös aivojen käytössä. Kuinka moni nykyisistä television katsojista jaksaisi ylipäättään seurata intensiivisesti esimerkiksi Pirkko Saision ehkä hieman vaikeaselkoista, mutta loistavaa televisioteatterinäytelmää ”Leonardon ikkunat”. Sen puitteiksi rakennettiin TV1:n suurimpaan studioon kopio ”Santa Maria della Grazien” luostarin ruokasalista. Lisäksi lavastukseen maalattiin muun muassa kaksi lähes luonnollisen kokoista kopiota Leonardo da Vincin ”Pyhästä ehtoollisesta”. Pelkästään näytelmän videokuvaukselle otti pari viikkoa, näyttelijöiden harjoitusajasta puhumattakaan. Työmäärä oli siis nykyiseen televisiotuotantoon verraten valtava. Mutta kuitenkin, esityksen seuraaminen vaati katsojaltaan sekä oman järjen käyttöä että omien päätelmien tekemistä. Lisäksi siitä puuttui tyystin nykykatsojien kaipaama ”action”, eikä siinä ollut edes onnellista loppua...

## TAITEESTA

Viime aikoina on pääsy kulttuuritoimittajien suosioon noussut yksittäisille taiteilijoille urallaan etenemisen kannalta merkityksellisemmäksi kuin alansa ammattilaisilta tai asiantuntijoilta saatu hyväksyntä. Tämä siitä huolimatta, että eri tiedotusvälineissä työskentelevien kulttuuritoimittajien koulutus ja asiantuntemus saattaa tasoltaan olla hyvinkin vaihtelevaa. Toisin sanoen myös taiteilijoiden piirissä arvostetaan julkisuuden saavuttamista usein enemmän kuin teosten laatua. Kuten yksittäisten taiteilijoiden, myös kuvataiteen instituutioiden on kilpailukykyensä säilyttääkseen pakko muuttua viihteellisiksi. Tästä hyvänä esimerkkinä molemmat Helsingin kaupungin taidemuseot, joissa on esitetty taiteena muun muassa ”Tähtien sota” elokuvan pukuja ja lavastuksia, piirroksia sarjakuvasankari ”Roope Ankasta” ja kuvitusta lastenkirjaan ”Katto-Kassinen”. Toki taidemuseot voivat esitellä taiteena myös elokuvien ja sarjakuvien tekemistä tai kirjan kuvitusta, mutta Helsingin kaupungin taidemuseoissa esiteltäviksi valitut kohteet eivät edustaneet oman taiteenalan huippua, eivät edes sen keskinkertaisuutta. Kysymyksessä olivat jo alun perin pelkästään kaupallisista lähtökohdista tehdyt tuotokset, ”Roope Ankan” edustaman ahneuden työkalut. Myös Kiasmassa ulko-oven viereen ruuvatuista sponsorien nimitauluista päätellen on lähdetty heti toiminnan alussa samaan peliin. Kuten Helsingin kaupungin taidemuseoiden esimerkistä käy ilmi, sponsorien ongelma on, että he myös helposti ottavat itselleen oikeudekseen päättää, mikä on taidetta. Jos esimerkiksi

Helsingin Sanomat sponsoroi sarjakuvanäyttelyä, on näyttelyssä esiteltävä sarjakuvasanarikin (Roope Anka) luonnollisesti osa Helsingin sanomien tuotantoa. Museon kävijämääriä nostaa, että kyseinen näyttely saa runsaasti huomiota Helsingin Sanomien kulttuurisivuilla. Yllättäen sponsorin kulttuuriteko paljastuukin taiteen kulissien taakse kätkeyksi mainokseksi, vallan informaatioksi siitä, mitä on trendikästä lukea.

## URHEILUSTA

Eräs merkittävä kulttuurin laji vallan piilopaikkana ja työvälineenä tiedotusvälineissä on vielä täysin käsittelemättä, nimittäin urheilu. Urheilun suhteen maallikkona minusta tuntuu, että siihen satsataan enemmän sekä yhteiskunnan että yksityistä pääomaa kuin mihinkään muuhun kulttuurin lajiin. Näistä rahoista, tai tarkemmin sanoen niiden riittämättömyydestä, tuntuvat myös tiedotusvälineiden toimittajat (eikä kyse ole pelkästään urheilutoimittajista) olevan usein aidosti huolissaan. Yksi syy urheilun korostuneen tärkeään asemaan lienee, että siinä on kyse viihteestä parhaimmillaan. On jopa niin, ettei tavallinen penkkiurheilija edes ymmärrä seuraavansa viihdettä vaan on kilpailujen lopputuloksen vuoksi aivan vakavissaan valmis vaikkapa pahoinpitelemään lähimmäisiään, tai vaihtoehtoisesti pettymyksen tuottaneen urheilijan.

Urheilu siis kerää katsojia vetoamalla erittäin voimakkaasti tunteisiimme, ja on se onnistunutkin saavuttamaan oman vakiintuneen paikkansa myös tiedonvälityksessämme. Lähes jokaisessa television pääuutislähetyksistä on lopussa jotain kerrottavaa päivän urheilutapahtumista, kun sen sijaan muut kulttuuritapahtumat ylittävät uutiskynnyksen huomattavasti harvemmin. Vallan näkökulmasta tämä on ymmärrettävää, sillä urheilun funktio hallittujen huomion kiinnittäjänä on jopa muuta viihdettä parempi. Tärkein syy tähän on urheilun kyky vedota sellaistenkin henkilöiden kilpailuviettiin, jotka itse eivät urheile. Jokaisella joukkueella on omat vannoutuneet kannattajansa. Olympialaiset ja maailmanmestaruuskisat keräävät valtavan määrän yleisöä ympäri maailmaa. Näistä penkkiurheilijoista lähes jokainen tuntee kisoja seuratessaan vähintäänkin jonkinasteista kansallistunnetta.

Taiteesta poiketen urheilu ei siis vähäisimmässäkään määrin pyri paljastamaan tai kyseenalaistamaan, miten yhteiskunnassamme valtaa käytetään. Päinvastoin urheilu siirtää huomion pois vallankäytöstä (leipää ja sirkushuveja). Massojen yhteisenä kokemuksena urheilukisojen seuraaminen saattaa sen sijaan johtaa

katsojat uskonnollista hurmosta muistuttavaan kollektiiviseen järjettömyyden tilaan. Tällaisessa tilassa ei kyseenalaisteta mitään.

Mielenkiintoista tietoa olympialaisten taakse kätkeytyvästä vallasta antaa Pierre Bourdieu kirjoituksessaan ”Olympialaiset – tutkimusohjelma” (1999, 123–127). Hän tarkastelee olympialaisia kahdella eri tasolla. Ilmitasoksi Bourdieu nimittää varsinaista urheilutapahtumaa, jota miljoonat television katsojat eri puolilla maailmaa seuraavat. Ilmitasosta tuskin löytyy mitään uutta ja kiinnostavaa, mutta ”[k]ohde on lisäksi kaksinkertaisella tavalla kätkeyty, sillä kukaan ei näe sitä kokonaan eikä kukaan myöskään näe, ettei sitä nähdä, vaan jokainen televisionkatsoja voi uskotella näkevänsä koko olympianäytelmän (Bourdieu 1999, 123).”

Ilmitason taakse siis kätkeytyy toinen taso, jonka muodostavat kaikki televisioyhtiöiden kisoista nauhoittamat ja levittämät kuvat, sekä stadionilta välitetystä kuva-aineksesta tehdyt kansalliset valinnat (valitaan ne lajit, joissa omat urheilijat pärjäävät parhaiten). Myös eri kilpailulajien ajankohdat valitaan televisiolevityksen sanelemin ehdoin. Esimerkiksi Soulin olympialaisissa määrättiin tärkeimpien finaalien tapahtuma-ajat Yhdysvaltojen kannalta parhaaseen katseluajankohdaksi. Tähän lopputulokseen päädyttiin suunnattomien taloudellisten ehtojen sanktioitujen neuvottelujen päätteeksi.

Koko Olympia-aatteen taakse kätkeytyy suuren luokan liiketoiminta. Esimerkiksi kisoja koskevien puheiden ja kuvien tuottamisesta ja markkinoinnista käydään ankaraa kilpailua. Muiden muassa jopa Kansainvälinen Olympiakomitea, joka Bourdieun (1999, 125) mukaan on vähitellen muuttunut suureksi kaupalliseksi yritykseksi, on mukana pelissä. Sitä hallitsee suurten tavaramerkkien, joista Bourdieu (1999, 125) mainitsee Adidaksen ja CocaColan, edustajien ja urheilujohtajien pieni ryhmä. Yhdessä he päättävät lähetysaikojen myymisestä, olympiakaupunkien valinnasta ja sponsorointioikeuksista (kyseisissä kauppoissa käytetyt rahasummat kohoavat satojen miljardien dollareiden suuruusluokkaan). Peliin osallistuvat suuret televisioyhtiöt, jotka kilpailevat lähetysoikeuksista. Lisäksi mukana ovat suuret monikansalliset yhtiöt, jotka kilpailevat yksinoikeuksista liittämällä tuotenimensä olympialaisiin ”virallisina sponsoreina”.

Lisäksi televisio Bourdieun (1999, 126) mukaan on olympialaisia ympäri maailmaa levittäessään tuottanut erilaisia valtioiden välistä kilpailua voimistavia vaikutuksia. Esimerkkinä tästä on eri maiden valtiollisen, kansainväliseen

menestykseen tähtäävän urheilupolitiikan synty, voittojen taloudellinen ja symbolinen hyödyntäminen sekä ”urheilutuotannon teollistuminen” autoritaarisine harjoittelumuotoineen ja dopingeineen.

## GLOBALISAATIOSTA

Television avulla siis pystytään tavoittamaan valtavat katsojamäärät jokaisesta maailmankolkasta. Se mahdollistaa kulttuurimme ja ”vapauden sanomamme” tunkeutumisen myös muihin kulttuureihin, sinnekin, missä internet on vielä toistaiseksi lähes tuntematon ylellisyys. Tässä tarkoituksessa edes lehdistö ei pysty kilpailemaan television kanssa. Helpoimmin ”vapauden sanoman” saavuttama kohderyhmä on nuoriso, joka ei vielä ole oppinut suhtautumaan kriittisesti ”vapauden illuusioihin” (ja kun he kerran ovat vapauden illuusioihin uponneet, eivät he koskaan niihin kriittisiksi suhtautumaan opikaan).

Tavallisen mainonnan lisäksi sen manipuloimisessa toimii piilomainonta. Kun rock-idoli juo televisiossa CocaColaa, oppivat kehitysmaankin nuoret tietämään, että rock-musiikki ja CocaColan juominen kuuluvat yhteen ja edustavat vapautta. Ohessa he oppivat lisäksi, miten vapaan maailman onnellisen nuorison kuuluu itseään ehostaa ja vaatettaa, sekä minkä merkkiset farkut ovat aidot. Huomaamattaan he alkavat hävetä omaa kulttuuriaan ja kieltävät sen tärkeyden. Samalla heidän elämänsä muuttuu elämäksi muiden katsetta varten. Heidän on näytettävä länsimaisilta siitä huolimatta, että yhtäkään länsimaalaista ei olisi heidän asuinympäristössään näkemässä heitä. Länsimainen ”iso veli” on saanut heidät globalisoivaan otteeseensa, se valvoo heitä heistä itsestään käsin.

Ennen televiota ja rock-tähtiä ”nuorisokulttuuria” edustivat elokuvatähdet. Toisen maailmansodan jälkeen levisi vapauden sanoma Hollywoodista nopeasti ja tehokkaasti ympäri maailmaa, niin meille Suomeenkin. Hollywood-elokuvista nuorisomme oppi muun muassa, miten sytytetään aito amerikkalainen savuke: tyylikkäästi, ja vähintään kahden minuutin välein. Humphrey Bogart (kuoli keuhkosityöpään) ja kumppanit olivat ehtineet juurruttaa amerikkalaissavukkeiden antaman autuuden ja vapauden tunteen suomalaisille jo juurta jaksan, kun Boston-savukkeet (myös lapsille tarkoitetuissa, edullisissa 10 kappaleen pakkauksissa) saapuivat Suomeen.

## LOPUKSI

Voidaanko television, elävän kuvan tai muiden tiedotusvälineiden sanomaan ylipäänsä luottaa? Kuinka totta niin sanottu ”tosi-TV” loppujen lopuksi on? Veijo Hietala (1996, 52) esittää, että ”televisio vakuuttaa katsojansa paitsi reaaliaikaisuudestaan ja ajantasaisuudestaan myös ennen kaikkea 'todellisuudestaan'”. Hietala tarkoittaa tässä niin sanottuja *real life programming* -ohjelmia, joihin myös katsojilla on puhelimitse mahdollista osallistua. Hänen mukaansa kyse on autenttisuudesta, jostakin, joka on varmasti ”totta”

*”Television psykologisesti tärkein tehtävä lienee nykyisin yksinkertaisesti kertoa meille, missä mennään – olivatpa kysymyksessä sitten maailman tapahtumat (uutiset), tv-sarjojen viimekäänteet, säätila tai julkkisten tempaukset. Televisio yhdessä muiden medioiden kanssa säätelee tajuntamme sisältöä määrittämällä päivän mielenkiinnon kohteet, trendit ja tärkeät henkilöt. (Hietala 1996, 54)*

Hietalan ”Ruudun hurma” -teokseen kannattaa kuitenkin suhtautua varauksella, sillä se kuuluu Yle-opetuspalveluiden tuotantoon. Sen tavasta esittää asioita ei ole vaikeaa löytää vanhaa kansanviisautta, jonka mukaan ruokkivaa kättä ei (edes Hietalan) kannata purra. Yllä olevasta sivun 54 lainauksesta käy kuitenkin selvästi ilmi, miten tiedotusvälineet johdattelevat ajatuksiamme, itse asiassa ajattelevat puolestamme. Teoksesta selviää myös katsojatilastojen vaikutusvalta television ohjelmistoon. Tosin Hietala antaa ymmärtää, että kyseessä olisi katsojien, ei siis valtaa pitävien, palveleminen.

Ranskalaisten sosiologien piirissä vaikuttavalta Jean Baudrillardilta on kuultu television totuuksista ja luotettavuudesta täysin päinvastaisia käsityksiä. Skeptisyydessään hän on mennyt jopa niin pitkälle, että on kieltänyt vuonna 1991 käydyn Persianlahden sodan tapahtuneen todellisuudessa (Appignanesi ja Garratt 1998, 134). Oliko kyseessä siis vain televisioissamme esitetty hyperreaalinen representaatio? Elämmekö simulakrumissa, tilassa, jossa todellisuuden ja representaation välinen ero katoavat (Appignanesi ja Garratt 1998, 55)? Edellisiin epäilyksiin on vaikea yhtyä. Ylilyönneillään postmodernit ajattelijat tuntuvat itse pyrkivän muokkaamaan todellisuudestamme tieteiselokuvien fantasiaita,

simulakrumia. Hyvänä puolena tässä kuitenkin lienee, että kyseenalaistamalla kaiken postmodernit ajattelijat pakottavat lukijansa miettimään aikaisemmin täysin itsestään selvinä pitämänsä asiat yhä uudelleen ja uudelleen.

Väärinkäsitysten välttämiseksi haluan vielä painottaa, että kirjoituksessani on kyseessä vain yksi spekulatiivinen tulkinta kohteestaan. Elävässä kuvassa tai televisiossa sen levittäjänä ei mielestäni ole mitään kielteistä. Mistään ”pirun silmästä” ei siis ole kysymys. Väline on aina väline; televiota voi verrata vaikkapa kirveeseen, sillä molempien hyödyn tai haitallisuuden ratkaisee käyttäjä. On hyvä muistaa, että Suomen Yleisradiolla on lakisääteinen velvoite viihteen ohella myös asiapitoiseen ohjelmaan, kansansivistyksen edistämiseen ja vähemmistöryhmien huomioon ottamiseen (Hietala 1996, 46). Miten ja mistä näkökulmasta nämä vaatimukset sitten toteutetaan, tuntuu vaihtelevan kulloistenkin valta-asetelmien mukaan. Tästä syystä myös nykyisten ohjelmien suhteen on tärkeätä osata olla kriittinen. On mietittävä mitä erityyppisten ja -sisältöisten ohjelmien taakse kätkeytyy, kenen äänellä niissä puhutaan ja minkälaista elämänmallia meille niiden avulla myydään. Tärkeää on myös miettiä, mikä ohjelmissa jätetään näyttämättä ja miksi. Näin toimiminen mahdollistaa sen, että edes joskus onnistutaan paljastamaan valta kykkimässä näennäisesti viattomien asioiden takana.

Loppusanoiksi tahdon lainata Pierre Bourdieulta (1999, 111) pienen normatiivisen jälkikirjoituksen:

*”Se, että paljastaa journalisteja ohjaavat kätkeyt pakot, jotka he puolestaan kohdistavat kaikkiin muihinkin kulttuurituottajiin, ei merkitse vastuullisten paljastamista eikä syyllisten osoittamista sormella, minkä pitäisi olla sanomattakin selvää. Se merkitsee pyrkimystä tarjota kaikille osapuolille mahdollisuus vapautua näiden mekanismien vallasta tiedostamalla ne ja esittämällä mahdollisesti yhteistä toimintaohjelmaa taiteilijoille, kirjoittajille, tiedemiehille sekä journalisteille, joilla on (lähestulkoon) tiedon levittämisen monopoli. Ainoastaan tällainen yhteistyö tekisi mahdolliseksi työskennellä tehokkaasti tutkimuksen kaikkien yleisimpien saavutusten levittämiseksi ja myös osittain universaaliin pääsyn ehtojen yleistämiseksi käytännössä”*

## Lähteet:

Appignanesi, Richard ja Garratt, Chris, *Postmodernismi vasta-alkaville ja edistyville*. WSOY, Juva 1998.

Bourdieu, Pierre, *Televisiosta*. Otava, Keuruu 1999.

Eisenstein, Sergei, *Elokuvan muoto*. Oy Länsi-Suomi, Rauma 1978.

Foucault, Michel, *Seksuaalisuuden historia*. Tammer-Paino Oy, Tampere 1998.

Hietala, Veijo, *Ruudun hurma, johdatus TV-kulttuuriin*. Yle-opetuspalvelut 1996.

TV1:tä koskevat tiedot perustuvat kirjoittajan omiin työkokemuksiin työskenntelystä TV1:n ohjelmatuotannossa 1980–1990.